

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2019
32

УДК 94:8](477)(082)

У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. 372 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії (Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії), а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують дослідження мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст., засідань Галицького сейму, а також польовими матеріалами Чернігівщини.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден), спогадів сучасників про відомих людей (Олена Пчілка).

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2019. Vol. 32. 372 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

Articles from historical block reveal current issues of history (the West Ukrainian People's Republic, military history) as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies represent research of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th-18th centuries, meetings of Diet of Galicia and Lodomeria, field materials of Chernihiv region.

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Jablonska-Uden), as well as memoirs of contemporaries about famous people (Olena Pchilka).

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 26.11.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК 94(477.8):355.316"1919–1945"

DOI: 10.33402/ukr.2019-32-125-138

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ*доктор історичних наук, доцент
завідувач кафедри історії України**Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка;
доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової робо-
ти та оборонного планування Національної академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>**e-mail: vilnickiy@gmail.com***ОБСТАВИНИ ЗАГИБЕЛІ ПРОВІДНИКА ОКРУЖНОГО
ПРОВОДУ ОУН ЗАКАРПАТТЯ ДМИТРА БАНДУСЯКА**

Розкрито роль і місце Дмитра Бандусяка в українському визвольному русі 1930–1940-х років. Визначено керівні посади, які він обіймав, та особистий внесок у розгортання боротьби. Реконструйовано структуру Закарпатського крайового й окружного проводів Організації українських націоналістів (ОУН). На основі нововіднайдених документів реконструйовані час та обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка («Лопати»). Крім цього, ідентифіковано осіб, які допомогли виявити й фізично ліквідувати Д. Бандусяка. Саме на цьому конкретному прикладі показано роль і значення агентури в антинаціоналістичних операціях. Підтверджено, що завдяки їй зникла необхідність у проведенні масштабних операцій, натомість ефективнішими стають операції невеликими маневровими підрозділами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, передовсім районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН, місце розташування яких виявляла агентура. Констатовано, що така зміна дозволяла спецслужбам, діючи малими групами, охоплювати більшу територію.

Ключові слова: Дмитро Бандусяк, український визвольний рух, радянські репресивно-каральні органи, чекістсько-військова операція.

Біографістика українського визвольного руху 1940–1950-х років останнім часом поповнилася ґрунтовними дослідженнями. Щоправда, найчастіше вони присвячені історичним постатям «найвищого та середнього дивізіону»: Степанові Бандері, Романові Шухевичу, Василеві Сидору, Василеві Андрусяку, Степанові Стебельському й багатьом іншим. Натомість діяльність підпільників і повстанців нижчого рівня залишається або взагалі недослідженою, або ж на цій ниві працюють історики-аматори, які працюють над краєзнавчими проблемами, при цьому нерідко ігноруючи банальні принципи історичного дослідження, насичуючи свої праці недостатньо обґрунтованими судженнями та звичайними інсенауціями.

Окремі ґрунтовні видання, присвячені життєвому та бойовому шляху Дмитра Бандусяка, відсутні. Деякі аспекти з життя провідника окружного проводу ОУН Закарпаття містяться в узагальнювальних дослідженнях з історії українського визвольного руху на Закарпатті, які підготував М. Вегеш¹. Біографічна довідка Д. Бандусяка подана в додатках до перевидання книги П. Мірчука². Короткі біографічні нариси про нього з'являлись у пресі, виходили в окремих краєзнавчих нарисах, довідкових й енциклопедичних виданнях. Їхні автори – М. Бандусяк, В. Гренджа-Донський, О. Довганич, В. Худанич, В. Піпаш, І. Ребрик, Ф. Рубіш, П. Стерчо³. Про загибель провідника окружного проводу ОУН Закарпаття згадує діаспорний історик Лев Шанковський⁴. Фахові дослідження з питань функціонування руху українських націоналістів на Закарпатті належать О. Пагірі⁵. Особливості діяльності ОУН і УПА (Української повстанської армії) на Закарпатті висвітлювали також О. Ситник та М. Вегеш⁶. Окремою «білою плямою» у біографії Д. Бандусяка залишається час та обставини його загибелі. Саме на вирішення цієї проблеми спрямоване дослідження.

Дмитро Бандусяк народився 25 серпня 1919 р. у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. у багатодітній родині Михайла та Марії (дівоче прізвище

¹ Вегеш М., Греченюк Н. Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1950 рр. Ужгород, 2003. 250 с.; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.

² Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / авт. кол.: О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський, М. Посівнич. 3-тє вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. С. 621.

³ Бандусяк М. Чуєш, брате мій...: Сімейна хроніка. *Карпатський край* (Ужгород). 1995. № 9–12. С. 73; Гренджа-Донський В. Я теж українець: Публіцистика. Ужгород: Закарпаття, 2003. С. 187; Довганич О. В'язень сталінських концтаборів Бандусяк Микола Михайлович // *Реабілітовані історією. Закарпатська область*: у 2-х кн. / гол. ред. кол. І. М. Різак, заст. гол. ред. кол. О. Д. Довганич, секретар ред. кол. О. В. Хланта та ін. Ужгород: ВАТ «Видавництво “Закарпаття”», 2004. Кн. 2. С. 317–321; Довганич О., Худанич В. Бандусяк Дмитро Михайлович: [громад.-політ. діяч]. *Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття*. Ужгород: Гражда, 2007. С. 27–28; Карпатська Україна: за кулісами подій 1937–1938 рр. // *Карпатський край*. 1995. № 5–8. С. 36–37; Піпаш В. Український чин Закарпаття: [Укр. націоналіст. підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни та після її офіційного закінчення]. URL: <http://zakarpatya.net.ua/Blogs/77599-Ukrainskyi-chyn-Zakarpattia>; Ребрик І. Ковнер: Пам'ять антиукраїнського терору. III. URL: <http://zakarpatya.net.ua/Blogs/98678-Kovner-Pam'iat-antyukrainskoho-teroru.-III>; Рубіш Ф., Довганич О. Бандусяк Дмитро Михайлович: [політв'язень, репрес. із с. Ясіня Рахів. р-ну]. *Закарпатці під пресою сталінського свавілля*. Мукачево: Карпат. Вежа, 2009. С. 169–170; Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. С. 248.

⁴ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія Українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 760.

⁵ Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2014. 584 с.; Пагіря О. Євген Коновалець і розбудова організаційної мережі ОУН на Підкарпатській русі у 1930-х роках. *Український визвольний рух*. Львів, 2011. Зб. 16. С. 162–191.

⁶ Ситник О. Українська повстанська армія на Закарпатті. Київ: [б.в.], 1997. 14 с.; Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1939–1950-ті рр.). *Сучасність*. 2001. Ч. 3. С. 85–97; Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–50-ті рр.). *Сарпatica Карпатика*: наук. зб. / [гол. ред. М. М. Вегеш]. Ужгород, 2000. Вип. 7: Історія і культура Закарпаття ХХ століття. С. 51–100.

Климпуш). Окрім Дмитра, у батьків ще були сини Георгій, Василь, Микола, дочки – Марія та Одарка⁷. Дмитро почав навчався у школі смт Ясіня, відтак у торгівельній академії м. Мукачєво Закарпатської обл. Під час навчання в академії став членом «Пласту», а в 1939 р. – ОУН. Із проголошенням Карпатської України відразу увійшов до лав «Карпатської Січі». У листопаді 1938 р. Мукачівська торговельна академія переїхала в м. Свалява, а в березні 1939 р., після окупації Закарпаття угорськими військами, перебазувалася до Братислави (Словаччина).

Отримавши атестат зрілості наприкінці 1939 р., Дмитро разом з іншими активістами повертається на Закарпаття, де відразу відновлює зв'язки з місцевим націоналістичним підпіллям і долучається до формування нового крайового проводу ОУН та молодіжної націоналістичної організації. Сприяли цьому налагоджені контакти із представниками Проводу ОУН у Братиславі, Кракові та Львові. Наприкінці 1940 р. Д. Бандусяк виїхав у м. Краків, звідки привіз націоналістичну літературу, там же довідався про розкол організації на мельниківців і бандерівців. Після повернення на Закарпаття повідомив місцевому активу, що їхня організація стає на позиції бандерівського спрямування та підпорядковуватиметься Проводу ОУН (б)⁸.

Наприкінці грудня 1940 р. с. Великі Лучки (у квартирі М. Габовди) за участю представника Проводу ОУН «Медведя» відбулися збори, на яких був створений крайовий провід ОУН Закарпаття (головно силами випускників Мукачівської торговельної академії). Місцем його дислокації стало м. Хуст. До складу увійшли: провідник Андрій Цуга («Дуб»), заступник провідника, організаційний референт Дмитро Бандусяк («Ардан»), референт зв'язку Михайло Габовда («Лозинський», «Гейза»), військовий референт Михайло Кіштулинець («Довбня»), референт пропаганди Василь Потушняк («Донський»), ідеологічний референт С. Пап («Пугач»), редактор підпільної газети «Чин» Іван Романець («Сухий»), референт із роботи з юнацтвом Михайло Орос («Хміль»). Для ефективного управління Закарпаття поділили на три округи: східний (очолював о. П. Погоріляк), середній (Д. Бандусяк) та західний (М. Габовда)⁹.

У 1940–1941 рр., працюючи організаційним референтом крайового проводу ОУН Закарпаття, Д. Бандусяк користувався псевдонімами «Оля» і «Ардан», а після 1944–1945 рр. – «Арпад», «Лопата»¹⁰. У зізнаннях від 3 травня 1946 р. Василь Чижевський давав такий опис Дмитра Бандусяка: «27–28 років, середнього зросту, худорлявий, лице худе, блондин, волосся зачісує наверх, розмовляє швидко, але виразно, дуже ввічливий»¹¹. До речі, за свідченням заарештованого М. Габовди (19 липня 1945 р.) Д. Бандусяк навіть якийсь час працював у банку¹².

Після формування структури члени організації активно проводили заходи із відзначення річниці проголошення Карпатської України, популяризували історію України, розповсюджували пресові та пропагандивні видання. Одну з найгучніших

⁷ Архів Управління Служби безпеки у Закарпатській області (далі – Архів УСБУ ЗО). Спр. С-171. Арк. 29.

⁸ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 54.

⁹ Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2014. С. 30–31; Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 54–55.

¹⁰ Архів УСБУ ЗО. Спр. С-171. Арк. 13–14.

¹¹ Галузевий архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 2. Арк. 121.

¹² Архів УСБУ ЗО. Спр. С-171. Арк. 28.

акцій провели 15 березня 1941 р. у м. Хуст, у ході якої зняли угорський прапор на Замковій горі та замінили українським синьо-жовтим. При цьому було встановлено дубовий хрест на місці бою січовиків з угорськими військами (березень 1939 р.) біля с. Велика Копаня (з написом «Борцям за волю України»). Безпосередніми організаторами й виконцями заходу стали Дмитро Бандусяк, Марія Бісун, Павло Кришка, Юрій Неймет, Василь Обручар, Михайло Орос, Іван Романець, Михайло Човгань, Андрій Шевера (у квітні 1941 р. їх усіх заарештували)¹³. Саме ці акції стали приводом до арешту національно свідомої молоді Закарпаття, яка навчалася у Мукачівській, Хустській та Ужгородській гімназіях, а також в учительських семінаріях. Загалом заарештували понад 40 найактивніших оунівців. Їх утримували в тюрмі «Ковнер» біля Мукачево. Всі заарештовані були засуджені на терміни від 2 до 12 років ув'язнення, а сам Д. Бандусяк 17 липня 1942 р. у м. Мукачево на т. зв. Ковнерівському процесі одержав вирок у 12 років. Ці репресії значно знизили активність роботи в умовах угорської окупації. До речі, дослідник історії діяльності українського визвольного руху на Закарпатті О. Пагіря відзначає, що більшість оунівців, засуджених на Ковнерівському процесі, амністував регент М. Горті в день свого народження – 5 грудня 1942 р. Відтак у червні–серпні 1943 р. їх відправили у спортивно-оздоровчий табір Сентендре (біля м. Будапешт)¹⁴.

Дмитро Бандусяк відбував покарання у тюрмі м. Вац (Угорщина). Після амністії у березні 1944 р. його мобілізували до угорської армії, в якій перебував до вересня¹⁵. Натомість у протоколі допиту (3 травня 1946 р.) Василь Чижевський зазначав, що Дмитро Бандусяк в ув'язненні перебував до травня 1944 р., а після звільнення працював бухгалтером в околицях м. Мишкольц (Угорщина).

Відповідно до структурного поділу в 1944 р. на Закарпатті мав існувати Закарпатський край ОУН. Оскільки в 1942–1943 рр. угорська адміністрація заарештувала практично весь керівний і чисельний рядовий склад, Закарпатський край не мав адміністративного поділу, а складався з мережі нечисельного підпілля. Після того, як угорська адміністрація випустила з ув'язнення частину націоналістів у листопаді 1944 р., Дмитро Бандусяк («Лопата») як уповноважений від ЗУЗ (Західноукраїнських земель) відновив крайовий провід ОУН Закарпаття (до складу увійшли: військовий референт Д. Бандусяк («Лопата»), організаційний референт М. Габовда («Лоза»), референт Служби безпеки (СБ) Ю. Бандусяк («Лис»), референт пропаганди М. Орос («Данило»), господарчий референт І. Немеш («Береза»)¹⁶. Відтак навесні 1945 р. у зв'язку з реорганізацією підпілля Закарпатський край ОУН був переведений до Закарпатської округи, що діяла на території Берегівського, Іршавського, Виноградівського, Хустського округів УРСР та організаційно підпорядковувався Карпатському краю ОУН. Проте у зв'язку з малочисельністю підпілля він не поділявся за адміністративно-територіальним принципом.

Так, восени 1944 р. після звільнення Закарпаття частинами Червоної армії (ЧА) Д. Бандусяк повернувся у м. Хуст і відразу долучився до визвольної боротьби. Водночас Провід ОУН, намагаючись відновити структуру на Закарпатті, відправляв

¹³ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 56.

¹⁴ Пагіря О. Між війною та миром... С. 364.

¹⁵ Архів УСБУ ЗО. Спр. С-171. Арк. 28; Пагіря О. Між війною та миром... С. 429.

¹⁶ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 57.

своїх представників. Крім цього, у грудні 1944 р. Михайлові Габовді дали завдання вирушити в Західну Україну, де зв'язатися із представниками Проводу ОУН й одержати вказівки для подальшої роботи¹⁷. Водночас силовики вилучили листа (датованого 2 жовтня 1944 р.) «Стрибича» до провідника Станіславівського обласного проводу ОУН такого змісту: «Проводу (якщо це можливо) терміново дати мені вказівки по таких питаннях: 1. Чи можна організувати пропагандистські ланки і станиці в угорському тилу, тобто на Закарпатті. 2. Робити це із розрахунком на повернення на територію Станіславівської області чи розраховувати на діяльність на території Закарпаття, враховуючи наближення більшовицької дійсності (якісь можливості створення пропагандистських станиць на Закарпатті маю через місцевих мешканців). 3. Прошу зорієнтувати мене як стоїть питання із територією Закарпаття і нашою роботою взагалі, на випадок окупації цієї території більшовиками (напір більшовиків дуже сильний і швидкий, особливо від Ясеня на Захід)»¹⁸.

Підтримували підпільників на Закарпатті і пропагандивними матеріалами¹⁹. Так, 3 січня 1945 р. обласний референт зв'язку «Доктор» у листі обласному провідникові Станіславівщини Я. Мельнику («Роберту») писав: «Пересилаю літературу для “Сталя” [провідник окружного проводу ОУН Коломиї В. Савчак – В. І.] і на територію “Мотрі” [провідник Буковинського обласного проводу ОУН А. Галицька – В. І.] і Закарпаття...»²⁰.

Водночас для відновлення структури на Закарпаття були відправлені Василь Чижевський («Демид») і Тимофій Цекот («Грінченко»). Після встановлення зв'язку з місцевим активом проведено організаційні наради в Ужгороді та Мукачеві, після яких організація відновила діяльність, а її керівником став Дмитро Бандусяк. Штаб-квартира ОУН наприкінці 1944 р. і на початку 1945 р. базувалася у будинку Івана Фігаса в Підгороді (передмістя Мукачево). Крім цього, Д. Бандусяк мав дві конспіративні квартири у м. Хуст: одна – на вул. Будапештській, буд. 7, друга – вул. Баршушській, буд. 25²¹. У них він переховувався упродовж січня–травня 1945 р.

Діяльність ОУН у цей час полягала в налагодженні організаційних зв'язків, веденні пропаганди, випуску та поширенні антирадянських листівок, зборі зброї, матеріальних засобів, підготовці кадрів для відділів УПА, переправленні оунівців, які йшли з Галичини в Чехословаччину й назад, забезпеченні документами (в червні 1945 р. В. Чижевський при допомозі Д. Бандусяка дістав собі документи на ім'я Д'ячук для проїзду в Чехословаччину²²)²³. У січні 1945 р. у м. Хуст Д. Бандусяк провів нараду з М. Габовдою, М. Оросом, І. Немешем, на якій розглянули питання активізації українського руху та розподілу обов'язків між членами проводу²⁴. Також у січні 1945 р., за свідченнями М. Ороса, Д. Бандусяк у м. Хуст познайомив

¹⁷ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 58.

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 1433. Т. 1. Арк. 253.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Архів УСБУ ЗО. Спр. С-171. Арк. 28.

²² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 2. Арк. 120–121.

²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 373.

²⁴ Реабілітовані історією. Закарпатська область: у 2-х кн. / ред. кол. І. М. Різак, заст. гол. О. Д. Довганич, секретар О. В. Хланта та ін. Ужгород: ВАТ «Видавництво “Закарпаття”», 2003. Кн. 2. С. 379.

його з А. Цугою, якого представив командиром куреня. Крім цього, заарештований М. Орос стверджує, що паралельно із друком націоналістичних листівок, розробляв програму та конспект з історії України, які мали використовувати при вишколі новозорганізованого куреня²⁵.

З метою налагодження безпосереднього контакту з керівництвом крайового проводу ОУН «Карпати» в січні на Станіславівщину був відправлений М. Габовда. У лютому 1945 р. він повернувся, оскільки не зміг зв'язатися із керівниками. Саме тому для пошуку контакту, координації своєї роботи з Проводом ОУН та одержання конкретних вказівок у Галичину змушений був виїхати Д. Бандусяк²⁶. При цьому функції зв'язкового виконував «Горган», якого привів М. Габовда з Галичини²⁷. До речі, про спробу М. Габовди налагодити контакти збереглася інформація. Так, 14 лютого 1945 р. курінний Лука Гринішак («Довбуш») в естафеті, направлений командирові ВО-4 «Говерля» М. Твердохлібу («Грому»), повідомляв про прибулих із Закарпаття кур'єрів ОУН: «28 січня 1945 р. прийшли до мене (р-н м. Рафайлова 32 км південно-західніше Надвірної) люди із Закарпаття – один «Грінченко» (галичанин), якого знає мій стрілець, він бачив його із Славком [можливо Т. Мороз – В. І.] на Закарпатті. «Грінченко» [Тимофій Цекот – В. І.] посилався на «Клименка» та інших осіб, які його особисто знають. Другий – закарпатець. Вони звичайно хочуть зв'язатися із проводом з метою з'ясування проблем Закарпаття. Після мого перебування із цими людьми я впевнений, що ці люди вірні та дійсно йдуть, щоб налагодити вищезгадані справи. Я дізнався, що Ви пішли із відділами даліше, тоді один із них (закарпатець) Гейза [М. Габовда – В. І.] повернувся назад закордон, «Грінченка» я направив через свої зв'язки до гори. ... Друже командир! Звертаюся до Вас із проханням про дозвіл перейти на деякий час у рейд на Закарпаття»²⁸.

Шукаючи контакти із провідником, 10 березня 1945 р. Д. Бандусяк («Лопата») направив на ім'я керівника Карпатського краю ОУН Я. Мельника («Роберта») листа: «Друже провідник Роберт! Для обговорення надзвичайно актуальних питань, які стосуються Закарпаття бажано було б зустрітися з Вами. Із цією метою я тут уже більше двох тижнів у погоні за Вами. До вчорашнього дня мене проводив друг командир «Довбуш» [Л. Гринішак – В. І.], але він повинен був повернутися до куреня, так, що я тепер залишився сам. Дуже прошу Вас почекаати мене там, де отримаєте цю естафету, щоб я уже міг закінчити свою подорож, бо на Закарпатті дуже багато справ чекає на мене. Якщо із Вами є друг «Грінченко» нехай він зачекає. Вірю, що допоможете мені в цьому, бо знаєте, що через дрібниць я не йшов би до Вас»²⁹.

Після зустрічі з Я. Мельником Д. Бандусяк, уже як провідник окружного проводу ОУН Закарпаття, повернувся на Закарпаття та почав виконувати одержаний наказ: провів реорганізацію структури, активізував роботу, розпочав створення відділів УПА та підготував до відправлення членів ОУН у Галичину на спеціальні курси сім осіб (П. Візичканич, М. Заяць, Ю. Костюк, М. Копинець, К. Куцин, М. Орос

²⁵ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 59.

²⁶ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.). Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 56–57; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 371–372.

²⁷ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 59.

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 1433. Т. 1. Арк. 253 зв.

²⁹ Там само. Арк. 254.

та І. Балаж)³⁰. Відправку на вишкіл доручив М. Габовді. Однак на початку червня 1945 р. прийшов представник крайового проводу ОУН «Говерла» та повідомив, що вишкіл відбудеться не в Галичині, а на Закарпатті, у Вишківському лісі. Комendanтом вишколу був А. Цуга, викладачами: «Говерла» (викладав ідеологію), М. Орос (історію України), Д. Бандусяк (конспірацію), В. Стеблак³¹ (історію ОУН і її завдання)³². Закінчили 10 липня 1945 р., а кожен його слухач був призначений уповноваженим по тому чи тому адміністративному округу й одержав завдання з'ясувати настрої населення, його погляди на ОУН і УПА, вишукувати базу для формування ОУН та відділів УПА³³.

У зізнаннях СБ ОУН про перебування на Закарпатті досить детально розповідає В. Стеблак («Косар»). Зокрема, описує як труднощі у формуванні підпільної структури, так і вцілому роботи на терені, наводить приклади організаційних контактів, розповідає про практичну реалізацію інструкцій Проводу ОУН на Закарпатті (робота серед селян, робітників, інтелігенції тощо)³⁴.

Для виявлення та ліквідації окружного проводу ОУН Закарпаття в липні 1945 р. радянські силові органи завели агентурну справу «Зав'язка»³⁵. Підставою стали повідомлення про те, що Провід ОУН розгортає широку діяльність на території краю і направляє для цього досвідчених націоналістів. Ці ж дані у показах підтвердив заарештований Василь Дуфанець («Горобець»). Зокрема, він зазначив, що за завданням окружного проводу ОУН Станіслава в липні 1945 р. відправився з Галичини в розпорядження окружного проводу ОУН Закарпаття для підготовки рейду куреня «Бойки» на Закарпаття. Однак його затримали працівники Управління Національного комітету державної безпеки (НКДБ), відтак навіть завербували під псевдо «Кармелюк» (брав безпосередню участь у ліквідації Д. Бандусяка)³⁶. Крім того, 30 серпня у Бережанському р-ні Тернопільської обл. під час проведення чекістсько-військової операції загинули: командир ТВ «Північ» ВО-3 «Лисоня» Іван Кедюлич («Довбня») та Іван Яцишин («Гордієнко»). У них був вилучений лист Р. Шухевича до командира УПА-Захід В. Сидора («Шелеста»), із якого стало зрозуміло, що «Довбню» і «Гордієнка» направляли на Закарпаття зі спеціальним завданням – формувати відділи УПА³⁷.

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 374; Архів УСБУ ЗО. Спр. С-171. Арк. 14, 23, 29; Спр. 6034. Арк. 62.

³¹ Стеблак Василь Миколайович («Косар», 1919, с. Белеїв Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 1946). Провідник окружного проводу ОУН Калуша (1944). Член крайового проводу ОУН. Фігурант агентурної справи (АС) «Провідники». Заарештований 28.03.1946 біля с. Кальна Долинського р-ну Івано-Франківської обл. (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 66. Арк. 57–58; Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 75; Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 86; Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 23, 76; Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 11. Арк. 22; Ф. 2-Н. Оп. 89 (1951). Спр. 40. Арк. 244; Оп. 98 (1954). Спр. 8. Арк. 18; Ф. 13. Спр. 372. Т. 63. Арк. 304; Спр. 376. Т. 57. Арк. 310).

³² Держархів Закарпатської обл. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 17, 61–62.

³³ Архів УСБУ ЗО. Спр. 6034. Арк. 62.

³⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 106–124.

³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11. Арк. 240; Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 92; Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 83; Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. 1. С. 88, 91; Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. 2. С. 320–321.

³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 80.

³⁷ Там само. Арк. 81.

Відтак силовики з'ясували, що на Закарпатті вже діє окружний провід ОУН, до складу якого входять: 1) провідник Дмитро Бандусяк («Лопата»); 2) організаційний референт Андрій Цуга («Мур»), який паралельно виконував обов'язки військового референта цього проводу; 3) референт пропаганди Михайло Орос («Данило»); 4) референт СБ Юрій Бандусяк («Лис»); 5) господарчий референт Іван Немеш («Береза»); 6) референт зв'язку проводу Петро Визичканич («Чорний»); зв'язкові «Дуб», Іван Германич («Явір») та ін. Така активність Проводу ОУН зумовила заведення силовиками Закарпатської обл. агентурної справи «Зав'язка»³⁸. Для цього були завербовані агенти «Герасимов», колишній член ОУН «Поляна», утримувач явочної квартири проводу ОУН «Богдан» та ін.³⁹. До речі, агент «Герасимов» – Іван Германич (1912 р. н.), якого завербували 13 серпня 1945 р. саме для розробки націоналістичного підпілля на Закарпатті та за кордоном, зокрема в Чехословаччині, за період роботи (серпень 1945 р. – лютий 1947 р.) подав 36 цінних донесень. За його матеріалами заарештовано близько 10 активістів підпілля та ще 15 осіб взято на оперативний облік⁴⁰.

Згідно зі спільно складеним планом УНКДБ Закарпатської України із боротьби з оунівським підпіллям і відділами УПА, оперативна група 4 вересня 1945 р. виїхала в райони, найбільш насичені підпіллям: Волове (тепер – Міжгір'я), Свалява й інші, що межують із Галичиною. Деталі операції, в якій загинув Дмитро Бандусяк, у рапорті старшому оперативній групі управління контррозвідки «СМЕРШ» 4 Українського фронту – гвардії майору Гусеву розписував співробітник оперативної групи гвардії майор Попов. Так, 4 вересня 1945 р. він із групою прибув в округ Волове для проведення агентурно-оперативних заходів із розшуку керівників націоналістичного підпілля, їхнього захоплення чи ліквідації. Після прибуття на місце Попов скотактував із начальниками НКДБ і Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), яким розповів про мету свого приїзду і необхідність координації роботи з ліквідації підпільників, оскільки, як він зауважував, силові органи працювали в різнобій і навіть перешкоджали роботі один одного. При цьому він з'ясував, що у районному відділі (РВ) НКДБ с. Волове була наявна кваліфікована агентура по окружному проводу ОУН Закарпаття, зокрема Дмитру Бандусяку, із яким мала тісний зв'язок і якій той (Бандусяк) довіряв, не підозрюючи у співпраці зі силовиками. Після вивчення матеріалів та проведеної наради стало зрозуміло, що залучити спеціальну агентуру під розробку Д. Бандусяка нема змоги. Тому прийнято рішення використовувати наявного агента «Герасимова», який мав повідомляти про місце перебування керівника окружного проводу. Через командування 897-го стрілецького полку 242-ї стрілецької дивізії ЧА майор Попов домовився про видачу коней для поїздки двох оперативних працівників у с. Присліп для зв'язку з агентом «Герасимовим».

Уночі 5 вересня 1945 р. працівники повернулися і відвітували, що Бандусяк повинен днями прибути у с. Присліп до агента НКВС Івана Терелі. Водночас після його прибуття останній мав про це повідомити «Герасимову»⁴¹. Уже вранці 6 вересня 1945 р. у м. Волове до начальника безпеки прибув агент «Герасимов» і сказав, що 5 вересня 1945 р. близько 22:00 до нього прийшов І. Тереля, який повідомив,

³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 92–93; Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 82.

³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 93.

⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 9 (1955). Спр. 7. Арк. 52.

⁴¹ СМЕРШ. Т. 1. Арк. 367, 375.

що у с. Присліп прибули Д. Бандусяк з ще одним підпільником. Одразу після цього агент «Герасимов» разом із І. Терелею пішли у дерев'яний сарай, де перебували націоналісти (він належав євреям, які в селі не проживали). Зайшовши, «Герасимов» побачив Д. Бандусяка й ще одного невідомого чоловіка, якого представили «Дубом». На початку розмови Д. Бандусяк дорікнув «Герасимову», що той досі не виконав попереднього наказу – не передав у Мукачівську електростанцію через І. Тереля естафету, сказав про відповідальність і потребу негайно виконати наказ. Окрім цього, агентові «Герасимову» доручив конспіративно знайти підводу (за яку мав заплатити) із двома кіньми для перевезення вантажу з м. Хуст. Просидівши з Д. Бандусяком і «Дубом» близько трьох годин, «Герасимов» та І. Тереля зі сараю пішли. При цьому Д. Бандусяк ще раз наголосив, щоб «Герасимов» приніс естафету б вересня, на яку він чекатиме в цьому сараї, та попередив, що якщо про це місце хтось довідається, то їх покарають⁴².

Одержавши таке повідомлення, близько 12:00 6 вересня 1945 р. майор Попов спільно з начальником НКДБ склали план операції із ліквідації Д. Бандусяка. Домовилися з командувачем полку про виділення двох кулеметів й автоматників. В операції брала участь група з 18 бійців і 8 оперативних працівників, яка виїхала до місця перебування Д. Бандусяка та «Дуба»⁴³. Не доїжджаючи до місця 400–500 м, майор Попов наказав вимкнути мотори й оточити сарай, де за даними агентів перебували Д. Бандусяк і «Дуб». Група була розділена на дві частини: однією керував Попов, іншою – начальник безпеки. Коли ж сарай оточили, загальне керівництво перейняв Попов. За його сигналом з обох сторін почали рухатися дві групи захоплення: два оперативних працівники і три автоматчики. При наближенні зі сараю почали лунати постріли з кулемета та гвинтівки. Групи залягли й Попов запропонував підпільникам здатися. Відповіді не було, а постріли не припинялися. Відтак він наказав відкрити вогонь. Після обстрілу підпільникам знову запропонували здатися – так тривало кілька разів. Націоналісти не здавалися. Тоді Попов віддав наказ кинути в сарай чотири гранати, на що звідти пролунали постріли у відповідь. На кожну пропозицію здатися націоналісти відкривали вогонь. За 40 хв постріли припинилися, а зі сараю виглянув підпільник, який викинув перед собою протитанкову гранату та з гвинтівкою вирішив прорватися до лісу. Граната не розірвалася. Тоді другий підпільник, який перебував у сараї, кинув ще одну, розривом котрої поранено червоноармійця (сержанта Євстішеєва), який у відповідь чергою з автомата на місці вбив підпільника (впав у річку). Із сараю продовжилися постріли й викинуто ще одну гранату, вибух котрої шкоди нікому не завдав. Відтак Попов віддав наказ випустити дві черги з кулеметів й автоматів по сараю, а коли постріли припинилися, запропонував здатися. На цю пропозицію підпільник знову почав відстрілюватися. Після цього Попов наказав підпалити дах, щоб у такий спосіб змусити оунівця здатися. Коли він повністю спалахнув, то почало горіти сіно всередині – пролунав один вистріл. До сараю підійти було неможливо, оскільки він увесь палав. Тому Попов оперативну групу зняв, вони забрали вбитого підпільника та виїхали у Волове⁴⁴.

⁴² СМЕРШ. Т. 1. Арк. 367зв., 369–371.

⁴³ СМЕРШ. Т. 1. Арк. 367 зв.

⁴⁴ СМЕРШ. Т. 1. Арк. 368, 375–377, 379–380.

Практично слово у слово підтверджує цей опис І. Тереля під час допиту 4 грудня 1945 р. СБ ОУН. Зокрема розповідає, як завербували його й Івана Германича, інформацію, яку повідомив спецорганам про свою практичну роботу в ОУН, переведення підпільників за кордон та завдання, котрі одержав від силовиків⁴⁵. Окрім цього, детально описує обставини загибелі Д. Бандусяка: «Вечером до моєї хати прийшов Дуб і закликав мене на двір. На дворі чекав Германич і Лопата. Лопата сказав, що ми будемо спати в цій порожній стайні, віддаленій від моєї хати на яких 300 м., даліше запитав, чи безпечно там спати. Я відповів, що досі не було нікого, а як буде далі то не знаю. Харчі нам на завтра нести не потрібно і щоб туди днем не приходив ніхто. Дуб знав про вхід попід підвалинами і туди залізли до стайні, щоб стайні не розмикати. ... Другого дня я пішов до ліса. Коли повернув, поснідав і пішов чистити на другий город яму на бараболю. Зараз почув я, що їде авто і коло церкви стало. Большевики з авта побігли прямо до стайні, де був Дуб і Лопата. Почалася стрілянина. Від куль запалала стодала. В стодолі згорів Лопата, а Дуб вискочив і большевики вбили його гранатами в потоці. В цій перестрелці був ранений один большевик. Після цього забрали большевики в мене коц, на який забрали вбитого Дуба і від'їхали до Волового»⁴⁶.

Наступного дня І. Терелю та І. Германича заарештували й відправили автомобілем до Ужгорода, де у приміщенні обласного Управління НКДБ із ними провів розмову підполковник. Спочатку подякував за видачу Д. Бандусяка і «Дуба», відтак пояснив, що довелося створити видимість арешту, щоби відвести підозри підпільників щодо співпраці. Крім цього, для них склали легенду, що приходили «Лопата» і «Дуб», забрали необхідні матеріали та пішли на г. Смерек, а наступного дня ввечері у стодолі вбили невідомих осіб (одного, в угорській блюзці, забрали до Волового, а інший згорів). За вісім днів до І. Терелі прийшли «Косар» (В. Стеблак) і «Буревій» та почали розпитувати про події, які трапилися. І. Тереля розповів складену оперативниками легенду. Очевидно, що саме це й заплутало підпільників і вони тривалий час не знали, хто загинув 6 вересня у с. Присліп⁴⁷.

6 вересня 1945 р. проведено офіційне впізнання загиблого, під час якого агент «Герасимов» впізнав у ньому «Дуба». Він відзначив, що зустрічався з ним та Д. Бандусяком 5 вересня⁴⁸. Наступного дня, 7 вересня, були привезені обгорілі залишки тіла Д. Бандусяка, обгорілий револьвер «ТТ», «Браунінг» і годинник. При цьому майор Попов відзначав, що під час перестрелки чув, як Д. Бандусяк, будучи пораненим, стогнав, а після цього пролунав сильний вибух, припускаючи, що він протитанковими гранатами підірвав кулемет⁴⁹.

Ще одне підтвердження загибелі Бандусяка – зізнання Василя Чижевського від 3 травня 1946 р. Він наголошує, що в жовтні 1945 р. під час крайової конференції провідник Карпатського краю ОУН Я. Мельник розповідав, що «Лопата» мав бути присутнім на ній, однак не прибув⁵⁰. У протоколі допиту від 10 грудня 1945 р. Олександр Голяк зізнавав, що 5 листопада в розташування підрозділу УПА

⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 53. Арк. 113–117.

⁴⁶ Там само. Арк. 114–115.

⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 53. Арк. 115–116.

⁴⁸ СМЕРШ. Т. 1. Арк. 373.

⁴⁹ СМЕРШ. Т. 1. Арк. 368, 375–377, 379–380.

⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286 фп. Т. 2. Арк. 120.

прибув В. Стеблак («Косар») і передав наказ Д. Вітовського («Зміюки») виділити в його розпорядження 30 стрільців для виконання спеціального завдання. О. Голяк («Кривоніс»)⁵¹, який у той час тимчасово виконував обов'язки «Бойтура», що захворів, взяв із собою 30 стрільців і спільно з «Косарем» та його охороною (8 осіб) вирушили на Закарпаття. Завданням рейду було захопити й доправити у Провід ОУН декількох осіб, які видали одного з провідних діячів ОУН Закарпаття Д. Бандусяка («Лопату») й керівного діяча, котрих вбили радянські силовики у вересні 1945 р. під час виявлення⁵². Повстанці направилися в с. Присліп, де затримали одну особу зі списку «Косара» замішаних у загибелі «Лопати». Загалом у селі мали захопити чи ліквідувати чотирьох, але решти не застали вдома⁵³. В. Стеблак («Косар») у зізнаннях СБ ОУН ствердує, що в середині листопада 1945 р. відправився на Закарпаття для зв'язку з Д. Бандусяком, із яким довго не було контакту. При цьому наголошує, що у відділі «Буй-Тура», яким командував «Кривоніс», знали про загибель двох підпільників на Закарпатті та припустили, що серед них і Д. Бандусяк⁵⁴. До речі, В. Стеблак повідомив Я. Мельникові («Роберту»), що «зв'язку дальше з Закарпаттям не маю. Дальше сказав, я що ще тепер думаю ще раз їти. Тут пров. «Роберт» запитав, чи не знаю я що є з «Лопатою»? Що може бути причиною що він так давно не відзивається? Як може де упав? Я відповів що не можу нічого конкретного довідатися. Тоді він сказав мені, щоб за всяку ціну їти на Закарпаття. Там повязатися з тереном і якщо стрінуся з «Лопатою» прийти з ним до нього»⁵⁵.

Загалом, по агентурній справі «Зав'язка» в серпні–вересні 1945 р. був вбитий зв'язковий окружного проводу ОУН Закарпаття Петро Визичканич («Чорний») і заарештовані зв'язкові Федір Джумеля, Федір Шубинець («Сорока») та Василь Бута («Ріббентроп»)⁵⁶.

Продовжувалася розробка агентурної справи «Зав'язка» з ліквідації членів проводу, які залишилися, а також викриття та ліквідація районних проводів ОУН. По цій справі працювали агент «Герасимов», колишній член ОУН «Поляна» (в результаті проведених агентурно-слідчих заходів і таємно затриманої утримувачки конспіративної квартири окружного проводу ОУН Закарпаття агента «Поляни»), утримувач явочної квартири проводу ОУН «Богдан» та ін.⁵⁷

⁵¹ Голяк Олександр Іванович («Ігор», «Кривоніс»; 1915, с. Новий Кропивник Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 25.10.1946, м. Київ). Освіта – незакінчена вища. Навчався у гімназії м. Дрогобич. Закінчив 1-й курс гірничого інституту. Член ОУН (1934). Заарештований польською поліцією. Служив у польській армії (1937–1938). Референт пропаганди Турківського повітового проводу ОУН (02.1942–10.1943). Працівник референтури пропаганди окружного проводу ОУН Львова (10.1943–05.1944). Політвиховник сотні «Буй-Тура» (03–08.1945). Заступник командира 473-го відділу «Кривоноса» ТВ-24 «Маківка» ВО-4 (10–11.1945). Заарештований 27.11.1945 р. у с. Сенічів Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Засуджений 2.08.1946 р. Військовим трибуналом (ВТ) до вищої міри покарання (ВМП) – розстрілу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 281–283).

⁵² Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – УСБУ ЛО). Спр. 55704. Арк. 47–48.

⁵³ УСБУ ЛО. Спр. 55704. Арк. 49.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 114–116.

⁵⁵ Там само. Арк. 119.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 84.

⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 93.

У літературі наявні різні дати загибелі Д. Бандусяка. Так, О. Довганич пише, що він загинув у 1945 р. біля с. Присліп Міжгірського р-ну, не конкретизуючи місяця та числа⁵⁸. Діаспорний історик Лев Шанковський пише про загибель у серпні 1945 р. провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Клемпуша («Лопати») (Клемпуш – дівоче прізвище матері Дмитра Бандусяка)⁵⁹. Помилково обставини загибелі подані в радянській публіцистиці: «Однієї ночі працівники відділу держбезпеки оточили штабквартиру “крайового проводу” в селі Старому Давидкові. Відстрілюючись, зуміли вийти з оточення один з керівників “крайового проводу ОУН” Лопата і представник “центру” під кличкою Козак. Воєнний референт Мур дістався до Мукачівського монастиря й тут помер від смертельної рани. Лопата і Козак дійшли аж до села Прислоп Волівського округу, де в запеклому бою їх було вбито. У Лопати було знайдено карту “Підкарпатської Русі” з позначеними на ній явочними пунктами оунівців. “Крайовий провід” перестав існувати»⁶⁰.

Отже, на основі нововіднайдених документів (рапорту співробітника оперативної групи гвардії майора Попова, звіту про проведену чекістсько-військову операцію, протоколу допиту СБ ОУН Івана Терелі, свідчення заарештованих Олександра Голяка, Василя Чижевського) вдалося достовірно реконструювати часта обставини загибелі першого провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка («Лопати»). Ідентифіковано осіб, які допомогли його виявити й фізично ліквідувати. Саме на цьому конкретному прикладі бачимо роль і значення агентури в антинаціоналістичних операціях. Завдяки агентурі зникла необхідність проведення масштабних операцій – ефективнішими стають невеликими маневровими підрозділами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, передовсім районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН, місце розташування яких виявляла агентура. Така зміна дозволяла спецслужбам охоплювати більшу територію. Крім цього, до функціональних обов'язків відповідних органів належали достовірна ідентифікація тіла, зняття з усіх реєстрів та розшукових справ підпільника.

REFERENCES

1. Bandusiak, M. (1995). Chuiesh, brate mii...: Simeina khronika. *Karpatskyi kraj*, 9–12, 73 [in Ukrainian].
2. Boiko, S. P. (1976). *Narod ne proshchaie*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
3. Dovhanych, O. (2004). Viazen stalinskykh kontstaboriv Bandusiak Mykola Mykhailovych. In I. M. Rizak (Ed.), *Reabilitovani istoriieiu. Zakarpatska oblast: u 2-kh kn.* (Vol. 2, pp. 317–321). Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia»» [in Ukrainian].
4. Dovhanych, O., & Khudanych, V. (2007). Bandusiak Dmytro Mykhailovych: [hromad.-polit. diiach]. In *Entsyklopediia Zakarpattia: vyznachni osoby XX stolittia.* (pp. 27–28). Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].

⁵⁸ Довганич О. В'язень сталінських концтаборів Бандусяк Микола Михайлович. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Кн. 2. С. 321.

⁵⁹ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія Українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 760.

⁶⁰ Бойко С. П. Народ не прощає. Ужгород: Карпати, 1976. С. 57.

5. Grendzha-Donskyi, V. (2003). *Ya tezh ukrainets: Publitsystyka*. Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].
6. Karpatska Ukraina: za kulisamy podii 1937–1938 rr. (1995). *Karpatskyi krai*, 5–8, 36–37 [in Ukrainian].
7. Mirchuk, P. (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky*. (O. Darovanets, V. Moroz, V. Muravskyi, M. Posivnych Comps.). (3rd rev.ed.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
8. Pahiria, O. (2011). Yevhen Konovalets i rozbudova orhanizatsiinoi merezhi OUN na Pidkarpatskii rusi u 1930-kh rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 16, 162–191 [in Ukrainian].
9. Pahiria, O. (2014). *Mizh viinoiu ta myrom: vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbroinymy sylamy Uhorschchyny (1939–1945)*. Toronto, Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
10. Pipash, V. (2011, Sichen 5). Ukrainskyi chyn Zakarpattia: Ukrainske natsionalistychne pidpillia na Zakarpatti u roky Druhoi svitovoi viiny ta pislia yii ofitsiinoho zakinchennia. *Zakarpattia onlain*. Retrieved from <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/77599-Ukrainskyi-chyn-Zakarpattia> [in Ukrainian].
11. Rebryk, I. (2012, Lypen 21). Kovner: Pamiat antyukrainskoho teroru. III. *Zakarpattia onlain*. Retrieved from <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/98678-Kovner-Pamiat-antyukrainskoho-teroru> [in Ukrainian].
12. Rizak, I. M. (Ed.). (2003). *Reabilitovani istoriiei. Zakarpatska oblast: u 2-kh kn*. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo “Zakarpattia”» [in Ukrainian].
13. Rizak, I. M. (Ed.). (2004). *Reabilitovani istoriiei. Zakarpatska oblast: u 2-kh kn*. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo “Zakarpattia”» [in Ukrainian].
14. Rubish, F., & Dovhanych, O. (2009). Bandusiak Dmytro Mykhailovych: politviazhen, repres. iz s. Yasinia Rakhiv. r-nu. In *Zakarpattsi pid presom stalinskoho svavillia*. (pp. 169–170). Mukachevo: Karpat. Vezha [in Ukrainian].
15. Shankovskiy, L. (1953). *Ukrainska Povstancha Armii. Istoriiia Ukrainskoho viiska*. Winnipeg [in Ukrainian].
16. Stercho, P. (1994). *Karpato-Ukrainska derzhava: Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukrainsiv u 1919–1939 rokakh*. Lviv: Za vilnu Ukrainu [in Ukrainian].
17. Sytnyk, O. (1997). *Ukrainska povstanska armii na Zakarpatti*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Vehesh, M. (2000). Storinky istorii OUN-UPA v Zakarpatti (1929–50-ti rr.). *Carpatica–Karpatyka*, 7, 51–100 [in Ukrainian].
19. Vehesh, M. (2001). Storinky istorii OUN-UPA v Zakarpatti (1939–1950-ti rr.). *Suchasnist*, 3, 85–97 [in Ukrainian].
20. Vehesh, M. (Ed.). (2002). *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu: Narysy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukrainsiv*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
21. Vehesh, M., & Hrecheniuk, N. (2003). *Natsionalnovyzvolni zmahannia ukrainsiv Skhidnoi Halychyny i Zakarpattia v 1918–1950 rr*. Uzhhorod [in Ukrainian].

Vasyl ILNYTSKYI**THE CIRCUMSTANCES OF THE DEATH OF A LEADER OF TRANSCARPATHIAN OUN COUNTY PROVID DMYTRO BANDUSIAK**

The article reveals D. Bandusiak's role and place in the Ukrainian liberation movement 1930–1940s. The leadership positions he held and his contribution to the deployment of the struggle are defined. The structure of the Transcarpathian regional and district provid of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) was reconstructed. The research is based on newly found documents (the report of the Major Popov of Guards Task Force, a report on Chekist-military operation, a protocol of interrogation of the OUN SS Ivan Terelia and the testimonies of the arrested Alexander Golyak, Vasily Chizhevsky), which helped to reconstruct the time and circumstances of the death of Dmytro Bandusiak-»Lopata.» It was also possible to identify the persons who helped to identify and physically destroy D. Bandusiak. This specific example shows the role and importance of intelligence in anti-nationalist operations.

It is confirmed that because of intelligence, the need for large-scale operations was eliminated. In contrast, operations with small maneuver units against specific insurgent formations or individuals, especially district, supra-district, and regional OUN provids, which were located by the agents, became more effective. Such a change allowed special services, acting in small groups, cover a larger area.

The functional responsibilities of the authorities were to provide the credible identification of a body, to remove all the registers and search cases of the underground.

Keywords: Dmytro Bandusiak, Ukrainian liberation movement, Soviet repressive-punitive bodies, Chekist-military operation.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони ...»: Михайло Грушевський та українське студентство	3
Трач Віра. «Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття	22
Надрага Марта. Бібліотечна сфера у Другій Речі Посполитій: законодавче регулювання (1923–1939)	45
Фіногенов Олег. Західноукраїнське товариство Ліги Націй: створення, статутні завдання, перші кроки на міжнародній арені	55
Онишко Леся. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації.	66
Ruda Oksana. Educational issue in the Polish socialist party activities during the interwar years of the 20 th century	86
Пагіря Олександр. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939)	97
Стасюк Олександра. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду	113
Ільницький Василь. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка	125
Муравський Олег. Галицька асамблея (1991): витоки, спекуляції, ухвали	139
Артимишин Павло. «Газові війни» Російської Федерації та України 2006 та 2009 років: візії української суспільно-політичної думки	149
До 100-річчя ЗУНР	175
Ляскович Роман. Мобілізації українського населення до війська ЗУНР: організація, проблеми, наслідки (листопад-грудень 1918 року)	175
Стукаліна Надія, Лук'янченко Світлана. Військово-політичні успіхи та прорахунки органів державної влади і військового управління ЗУНР у битві за Львів у польсько-українській війні 1918–1919 років.	186
Губський Сергій. Становлення та діяльність військової авіації в українських арміях (1917–1920): історіографічний нарис.	196
Виздрик Віталій, Мельник Олександра. Аграрна політика уряду ЗУНР (ЗОУНР)	211
Олійник Сергій. Подільська сторінка історії Української Галицької армії у спогадах сучасників.	222

Borchuk Stepan, Zasytko Maryana. ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in encyclopaedic editions.	238
Воєнна історія	247
Ткачук Андрій. Участь Збройних сил України в системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України.	247
Постаті	257
Сова Андрій. Участь Івана Боберського в Науковому товаристві ім. Шевченка напередодні Першої світової війни.	257
Хома Іван. Євген Коновалець і Листопадовий чин у Львові	266
Середюк Марія. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931–1939)	274
Романюк Михайло. Василь Кук: до біографії Головного командира УПА (1941–1954).	284
МОВОЗНАВСТВО	293
Дидик-Меуш Ганна. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови.	293
Сокіл Богдан. До проблеми функціонування української мови в судах Східної Галичини (на матеріалах засідань Галицького сейму)	304
Галайчук Володимир. Борщ у ритуально-обрядовій та магічній практиці поліщуків Чернігівщини (за польовими матеріалами)	313
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Гаврилів Тимофій. Територія само(в)пізнання: «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден.	331
Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю).	341
ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	352
Пастух Тарас. [Рец.]: На перехресних стежках барокових перекладів	352
Козловський Сергій. [Рец.]: Перша українська військова енциклопедія: проект «Історія війн і військового мистецтва»	359
Кобиринка Галина, Рябець Людмила. [Рец.]: Наталя Хобзей і її стежа, закосичена науковими думками, рідними словами...	366